Л.Т. БУДНІКОВА, С.Ю. МЕГЕЛА
(Ужгород)

СКЛАДНІ НАЗВИ ОСІБ У СЛОВАЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

УДК 811.162.4’ 373.611:811.161.2
Буднікова Л. Т., Мегела С. Ю. Складні назви осіб у словацькій та українській мовах; 12 сторінок; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська.

Анотація. У статті розглядаються атрибутивні та агентивні назви осіб словацької та української мов, утворені основоскладанням. Виділяються моделі творення таких назв. Складання є давнім способом творення назв осіб як у словацькій, так і в українській мовах. У словацькій мові словоскладанням та основоскладанням утворюються найчастіше атрибутивні назви осіб, а в українській – агентивні.

Ключові слова: агентивна назва, атрибутивна назва, словотворення, словотвірна модель, словотворчий суфікс.

Складання належить до продуктивних способів словотворення у багатьох слов’янських мовах. Це давній спосіб творення особових назв у мовах. А. Мейє доводить, що ще в праіндоєвропейській мові для творення назви могли поєднуватися дві іменні основи: перша – у формі основи і друга, яка зберігала свою словозміну або отримувала словотворчий суфікс. Складання такого типу в мові були численні і були одним із основних засобів для надання словам специфічного характеру. Слов’янські мови в історичну епоху також створили багато складних слів за індоєвропейськими моделями [6, с. 300]. Складні назви осіб утворювалися також і в старослов’янській мові. У пам’ятках старослов’янської мови наявні атрибутивні та агентивні назви осіб типу *благодьтєль, водоносъ, дрьводьліа* [5]. У староукраїнській мові, як зазначає З. Г. Ніколаєнко, наявні такі складні назви осіб, як *байкоповьда, добродьи, казнодья* [7, с. 46]. Складні особові назви агентивного та атрибутивного розрядів здавна відомі й словацькій мові. У пам’ятках та творах, писаних старословацькою мовою, представлені назви осіб типу *darmotlápač* (уперше зафіксоване 1763 р.), *darmotlach* (1750 р.), *drevorubač* (1775 р.), *drevoštep* (1737), *krmobrušník* (1631 р.) [HSS]. С. П. Бевзенко доводить, що словоскладання успадковане мовою східних слов’ян із спільнослов’янської мови, куди воно, в свою чергу, потрапило із загальноіндоєвропейської мови-основи. Однак словоскладання не мало широкого застосування у живій мові стародавніх слов’ян. Дослідник наголошує, що у старослов’янських пам’ятках засвідчу-

ється порівняно велика кількість складних слів, однак більшість їх є кальками з грецької мови. Він стверджує, що протягом усієї історії української мови словоскладання було продуктивним засобом словотвору іменників, хоч ця продуктивність була весь час обмеженою [1, с. 137].

Значний внесок у вчення про композити належить Н. Ф. Клименко, яка вважає, що 10% словникового складу мови становлять складні слова і що більшість з них утворилась основоскладанням. "Спершу виникло словоскладання, далі на його ґрунті сформувалось основоскладання, якому властивий більший ступінь зв'язку між компонентами" [4].

У словацькому мовознавстві проблемою композиції займається К. Вужнякова, яка доповнила дослідження Я. Горецького, Ю. Фурдіка щодо композитів та квазікомпозитів у словацькій мові [16]. К. Вужнякова при композиції іменників розглядає три ономасіологічні категорії творення – інтеграція, модифікація та мутація [16].

У сучасній словацькій мові композиція належить до одного з продуктивних способів словотворення. Я. Горецький зауважує, що композитні утворення у сучасній словацькій мові – нині виразне динамічне явище: зростає їх частотність, збільшується продуктивність існуючих словотвірних моделей та запозичуються нові моделі з інших мов [12, с. 229]. Сучасний "Veľký slovensko-ruský slovník" [VSRS] фіксує 230 атрибутивних і агентивних назв, утворених композицією.

Метою нашої статті є проаналізувати складні назви осіб словацької мови та зіставити їх з відповідними назвами української мови.

Атрибутивні та агентивні назви осіб словацької та української мов утворюються за кількома моделями. Найпродуктивнішу модель (майже 60 назв) становлять словацькі назви осіб, утворені шляхом поєднання таких частин мови:

1) **іменник + дієслово** (саме дієслово самостійно не вживається, а Н. Ф. Клименко вважає такі дієслівні основи суфіксоїдами): *domased, knihožrút, ľudojed, mäsožrút, perohryz, rodoľub, smrtinos, svetlonos, zlatokop, zlodej*. За подібною моделлю назви осіб утворюються і в українській мові *(баболюб, бабодур, водонос, грошолов, книголюб, птаховод, скотовод, смоловар, солевар, теплолюб, чародій, людоїд, лиходій, лісоруб, скалолаз, солекоп)* [ВТС СУМ]. За цією моделлю у словацькій мові утворюються здебільшого атрибутивні назви осіб. В українській мові, окрім атрибутивних назв осіб, так само утворюються агентивні назви із компонентами **-вод, -вар, -роб, -лов,** які нині кваліфікуються вже як суфіксоїди [9, с. 38]. Як зазначає М. А. Жовтобрюх, серед іменників – назв осіб певної галузі діяльності велику групу становлять ті з них, що творяться компонентом **-вод** у постпозиції: *діловод, лісовод, садовод*.

© Л.Т. Буднікова, © С.Ю. Мегела

За походженням вони композити, але, зважаючи на високу регулярність у них компонента **-вод** з послабленою семантикою, його не без підстав вважають суфіксоїдом [3, с. 21]. За свідченнями інших дослідників, суфіксоїд **-вод** не ”прижився” в українській мові, не витримав конкуренції з питомим українським суфіксом **-івник**. Нові назви на позначення професій з цим суфіксоїдом не утворюються. Вийшли з активного слововжитку і такі поширені свого часу іменники з компонентом **-вод**, як *буряковод, лісовод, рисовод,* хоч деякі з них іноді безпідставно вживаються в засобах масової комунікації паралельно з іменниками на **-івник**, наприклад, *буряківник і буряковод, рисівник і рисовод* [8, с. 33].

В. П. Олексенко зауважує, що із дієслівних коренів, уживаних у структурі складних іменників на позначення виконавців дії, лише **-роб** найбільше уподібнився функціонально до суфіксів, став аналогом власне суфікса в суб’єктній функції, зберігаючи почасти загальну семантику дії, наприклад, *винороб, маслороб, сиророб, склороб, сукнороб, хліборо*б [8, с. 33]. Композити типу *водонос*, за словами З. Г. Ніколаєнко, – це словоскладення, що зберегли у собі залишки чи то індоєвропейського, чи то спільнослов’янського словоскладання, тобто слова, що могли знайти чи знайшли своє відображення у різних слов’янських мовах [7, с. 28];

2) **дієслово + іменник** (причому дієслово у формі другої особи однини наказового способу): *držgroš, kazimír, kazisvet, meľhuba, utrinos, vydriduch, vydrigroš* [VSRS]. Подібні назви є і в українській мові, причому їх питома вага тут значно вища *(вертиголова, голиборода, гонивітер, закрутиголова, паливода)*. За спостереженнями В. Б. Фридрак, в українській мові складні іменники з дієслівною основою в першій частині з певною регулярністю корелюють із словами з суфіксом **-ій** *(дерилюд – дерій, крутихвіст, крутиголова – крутій, паликопа – палій)* [11, с. 34]. А назва *лизоблюд* навіть спричинила утворення дієслова *лизоблюдничати* [2, с. 42];

3) **прикметник + іменник** – *holoplusk, hrdopysk, novokňaz* [VSRS]. В українській мові також наявні подібні композити *(біловус, великовоїн, голопуп, довгоніс, кривоніс)*. Суфікси **-ok, -k-a** тут виконують не словотворчу, а тільки субстантивуючу функцію. Дериватолог Я. Горецький зараховує назви осіб типу *bielohlávok, čiernohlávok, holobriadok, plavovlások* до моделі bahuvrihi. Він стверджує, що ”такі назви, як правило, вважаються складними, але це не зовсім так, оскільки тут словотвірною основою виступає якесь складене найменування. Тут використовується суфікс **-ok**, у давній мові використовувався суфікс **-ec**, причому загальне значення таких назв можна пояснити як ”який має те, що виражено складеним найменуванням у словотвірній основі” [15, с. 110];

4) **іменник + іменник** – *bratovrah, cárovrah, knihomoľ, kráľovrah, matkovrah, milosťpán, otcovrah* [VSRS]. В українській мові також наявні назви осіб, утворені за цією моделлю *(боголюдина, братовбивця, царевбивця)*.

Іменники як *tlčhuba, perohryz, kazisvet, nosohltan, valibuk, lomidrevo, držgroš, potrimiskár, pätolizač, miesiželezo, vetroplach, sedmospáč, svetlonos, vrtichvost, cupinôžka, žalobaba, bruchovravec, jasnovidec,* в українській мові *хвилеріз, крутивус, зубоскал, душогуб, громовержець, вовкодав, вінценосець, дурисвіт, зірвиголова, крутиголов, зірвиголова, пройдисвіт, лизоблюд, серцеїд* [ВТС СУМ] дослідники відносять до демотивуючих та екзоцентричних композитних утворень, оскільки вони у своїй формі не вміщають безпосередню вказівку на денотат [13, с. 99].

Невелика кількість (майже 30 назв) словацьких атрибутивних та агентивних назв осіб утворюється за іншими моделями, а саме:

1) **займенник + іменник** – *samosudca, samovrah, sebevrah* [VSRS]. В українській мові також є кілька подібних утворень (*самовбивця, самоучка*). Правда, компонент **само-** сучасні дослідники вважають уже префіксоїдом;

2) **прислівник + дієслово** – *darmober, darmodaj, darmojed, darmošľap, márnotrat, radodaj* [VSRS]. В українській мові до таких назв належать *дармоїд, марновір, марнотрат, тихохід;*

3) **числівник + іменник** – *desaťbojár, dvojbojár, dvojstovkár* [VSRS]. За цією моделлю утворюються здебільшого назви спортсменів. Подібні назви наявні і в українській мові *(десятиборець, п'ятиборець)*.

У словацькій мові є майже 10 атрибутивних та агентивних назв осіб, другою частиною складного слова яких є віддієслівний іменник **-lezec**, а першою – іменник *(horolezec, povrazolezec, prvolezec, skalolezec)*. В українській мові семантично їм відповідають утворення з усіченою основою **-лаз**, котру тепер вважають суфіксоїдом *(верхолаз, водолаз, скелелаз)* [10, с. 38].

У сучасній словацькій мові є понад 50 запозичених назв осіб, утворених словоскладанням і основоскладанням. При цьому часто запозичується готове складне слово, компоненти якого ще зберігають умотивованість для словака *(baletmajster, cechmajster, fotoamatér, garážmajster)*. Першим компонентом такого композита може бути слово з першою скороченою основою *(elektrozvárač, lesmajster, rádiooprávár, šéflekár)* або напівкальки *(teledivák)*. Подібні складні назви осіб є й в українській мові *(балетмейстер, електромеханік, радіолюбитель, радіотехнік, фотолюбитель, шеф-кухар)*. Поряд із ними у словацькій мові є також 170 запозичених атрибутивних та агентивних назв осіб із основами на **-fil, -fób, graf, -lóg, -man,** які нині вважаються вже суфіксоїдами *(anglofób, citátoman, hungarofil, pivotman, srbofil, superman)*. В українській мові атрибутивних та агентивних назв осіб з подібними суфіксоїдними основами більше 150 *(бібліофіл, слов'янофіл, термофоб)*.

© Л.Т. Буднікова, © С.Ю. Мегела

При творенні запозичених назв осіб у словацькій та українській мовах одвічне своє слово часто поєднується із запозиченим. Можна виділити декілька моделей творення таких слів:

1) **іменник + majster** – *cestmajster, dvormajster, lesmajster, mostmajster, strojmajster, tancmajster, traťmajster* (понад 20 назв) [VSRS]. В українській мові є 25 таких назв з другим компонентом **-мейстер**, який приєднується до запозиченої назви, наприклад, *балетмейстер, брандмейстер, єгермейстер, капельмейстер, концертмейстер, хормейстер* [ВТС СУМ];

2) **šéf + іменник** – *šéfkuchár, šéflekár, šéfmontér, šéfpilot, šéftréner, šéfrežisér* [VSRS]. В українській мові подібні назви пишуться через дефіс *(шеф-куратор, шеф-кухар, шеф-механік, шеф-наставник, шеф-пілот)*;

3) **auto + іменник** – *autodopravca, automechanik, autooperátor, autopilot, autostopár* [VSRS]. В українській мові наявні такі назви осіб, як *автовантажник, автодиспетчер, автолюбитель, автомеханік* [ВТС СУМ].

4) **rádio + іменник** – *rádiochemik, rádiomechanik, rádioopravár* [VSRS]. В українській мові також наявні подібні назви *(радіокоментатор, радіооператор, радіослухач, радіотехнік)*;

5) **elektro + іменник** – *elektrozvárač, elektrozámočník* [VSRS]. В українській мові також є кілька таких іменників *(електромеханік, електромонтажник, електромонтер)*.

За цими моделями у словацькій та українській мовах утворюються, як правило, агентивні назви осіб.

Окрім того, і у словацькій, і в українській мовах наявні складні агентивні та професійні назви осіб типу *financminister, fotoamatér, psychoterapeut,* які прийшли до словаків уже як готові назви іншомовного походження.

Поряд із усіченими складними назвами осіб словацької та української мов, які становлять помітну групу назв, у обох мовах уживаються також неусічені складні назви та назви, ускладнені словотворчими афіксами. У словацькій та українській мовах деякі з цих назв є словотворчими дублетами *(čarodej – čarodejník, samovrah – samovražedník; душогуб – душогубець, людинолюб – людинолюбець, себелюб – себелюбець)*.

У словацькій мові функціонує понад 60 атрибутивних та агентивних назв осіб, утворених словоскладанням або основоскладанням, з матеріально вираженою суфіксацією. Ю. Фурдік цей спосіб творення назв називає композиційно-суфіксальним [13]. Здебільшого це назви осіб на **-ec, -áč, -ník/-ík, -ár, -ca, -teľ**, яким в українській мові відповідають утворення із суфіксами **-ець, -ник, -ар, -ця**. Найбільшу кількість (більше 40 назв) становлять складні словацькі назви осіб, з другою частиною складного слова на **-ec**. Першим компонентом таких назв є іменник *(bábkoherec, delostrelec, letopisec, medirytec, písmolejec,*

vínokurec; виноторговець, книговидавець, лісопромисловець), рідше – прикметник *(červenokožec, novoverec, staromilec, staroverec; чужосторонець)*, займенник *(inoverec)* або прислівник *(ťažkoodenec; ясновидець)*.

Окрім того, у словацькій мові наявні складні назви осіб із іронічним забарвленням типу *hurávlastenec, tiežšportovec, tiežumelec* [VSRS], яким в українській мові відповідають назви зразка *горе-спортсмен, горе-художник*.

У словацькій мові є 20 назв осіб із суфіксом **-ík/-ník** у другій частині складного слова. Такі назви поєднуються з іменником *(drevorobotník, krasorečník, svätokrádežník; машинобудівник, плодоовочівник)*, з прикметником *(čiernokabátnik, maloobchodník, mladokomik; старообрядник, чорнокнижник)* та з прислівником *(krivoprísažník, rýchlosústružník, ťažkotonážnik; кривоприсяжник)*.

Назви осіб із суфіксом **-áč/-č** у другій частині складного слова (майже 10 назв) поєднуються з іменником *(bábkovodič, bacilonosič, bohoruháč, drevorubač, rušňovodič, sklofúkač; гробокопач, кіноглядач)*, з прислівником *(rýchlotavič, rýchlorazič)*, з числівником *(sedmospáč; першовідкривач)*.

Назви осіб із суфіксом **-ca** у другій частині складного слова поєднуються з іменником *(divotvorca, drakobijca, strojvodca; братовбивця, людиновбивця)*, з прикметником *(krutovládca)* та займенником *(samosudca, samovládca; самовбивця* [VSRS]).

Назви осіб із суфіксом **-ár** у другій частині складного слова поєднуються з іменником *(drevorezbár, drevotokár, kameňosochár, rastlinolekár)* та прислівником *(rýchlokorčuliar)* [VSRS].

Значну групу атрибутивних та агентивних назв осіб словацької та української мов становлять композити, які в першій частині містять префіксоїд **polo-, rýchlo-, samo-, spolu-, veľko-, veľ-, viac-, vše-, vysoko-**. В українській мові їм відповідають утворення з першими компонентами **напів-, само-, спів-, велико-, все-, багато-**. Дериватологи такі компоненти вважають напівморфемами або префіксоїдами, оскільки вони можуть поєднуватися з будь-якими частинами мови і часто вживаються з узагальненням значення, яке притаманне префіксальним морфемам [14, с. 237]. Найбільше атрибутивних та агентивних назв у словацькій мові із префіксоїдом **spolu-** (55 назв) *(spolupracovník, spoluručiteľ, spolustolovník, spolutrpiteľ, spolutvorca)*, **veľko-** (майже 20 назв) *(veľkoadmirál, veľkobankár, veľkofinančník, veľkoobchodník, veľkopestovateľ)*, з напівпрефіксоїдом **polo-** (10 назв) *(poloblázon, polocivil, poločernoch, polomrzák, polovzdelanec)*. Менше назв осіб із префіксоїдами **samo-** *(samosudca, samovládca)*, **veľ-** *(veľkňaz, veľmajster, veľvyslanec)*, **vše-** *(všeumelec, vševed)*, **viac-** *(viacbojár)*. Словники сучасної української мови фіксують лише три атрибутивні назви з префіксоїдом **велико-** *(великодер-*

© Л.Т. Буднікова, © С.Ю. Мегела

жавник, великомученик, великорозумник). Найбільше атрибутивних та агентивних назв (понад 30) є із префіксоїдом **спів-** *(співавтор, співвидавець, співвиконавець, співредактор, співробітник, співтворець)*. Зафіксовано 25 атрибутивних назв з префіксоїдом **само-** *(самовбивця, самоволець, самодур, самозванець, самолюб, самоправець, самоук)*. По кілька атрибутивних назв є з префіксоїдами **все-** *(всезнайко)* та **багато-** *(багатознавець)*.

Отже, основоскладання є живим і продуктивним способом творення атрибутивних та агентивних назв осіб як словацької, так і української мов. Нові назви осіб утворюються успадкованими словаками та українцями моделями зі слов'янських мов попередніх епох. Найпродуктивнішими моделями для творення агентивних та атрибутивних назв осіб словацької мови виступають іменник + дієслово, дієслово + іменник та прикметник + дієслово, малопродуктивними – займенник + іменник, прислівник + дієслово та числівник + іменник. У словацькій мові основоскладанням та словоскладанням утворюються найчастіше атрибутивні назви осіб, а в українській – агентивні.

Джерела:

ВТС СУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – Київ – Ірпінь: ВТФ Перун, 2001. – 1440 с.

HSS – Historický slovník slovenského jazyka. I. d. – Bratislava: Veda SAV, 1991.

VSRS – Veľký slovensko-ruský slovník. I-VI d. – Bratislava: Veda SAV, 1979-1995.

Література:

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови. Нариси із словозміни та словотвору. – Ужгород: Вид-во Ужгород. ун-ту, 1960. – 416 с.

2. Городенська К., Кравченко М. Словотвірна структура слова: відіменні деривати. – Київ: Наукова думка, 1981. – 199 с.

3. Жовтобрюх М. А. Слова з кореневою морфемою вед-/вод- у східнослов'янських мовах // Мовознавство. – 1986. – № 5. – С. 14-22.

4. Клименко Н.Ф. Як народжується слово. - К., 1991. – С.67

5. Лєута О. І. Старослов'янська мова. – Київ: Вища школа, 2001. – 256 с.

6. Мейе А. Общеславянский язык. – Москва, 1951. – 492 с.

7. Ніколаєнко З. Г. Словотворчі типи складних особових назв XI-XIII ст. (на матеріалах словника І. І. Срезневського) // Ужгородський державний університет. Тези доповідей до XIX наукової конференції. Серія мовознавства. – Ужгород, 1965. – С. 27-29.

8. Олексенко В. П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників: Монографія. – Херсон: Айлант, 2001. – 240 с.

9. Словотвір сучасної української літературної мови / Відпов. ред. М. А. Жовтобрюх. – Київ: Наукова думка, 1979. – 408 с.

10. Українська мова. Енциклопедія. Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – Київ: Укр. енц., 2000. – 752 с.

11. Фридрак В. Б. Синонімія складних слів // Мовознавство. – 1987. – № 2. – С. 32-38.

12. Buzássyová K. Sémantická štruktúra slovenských deverbatív. Bratislava: Veda SAV, 1974. – 240 s.

13. Furdík J. Slovenská slovotvorba (Teória, opis, cvičenia). Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka, 2004. – 200 s.

14. Horecký J., Buzássyová K., Bosák J. Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. – Bratislava: Veda, 1989. – 436 s.

15. Horecký J. Slovenská lexikológia. 1. Tvorenie slov. – Bratislava: SPN, 1971. – 254 s.

16. Vužňáková K. Slovotvorné (onomaziologické) kategórie a slovotvorný význam derivátov a kompozít v slovenčine // Jazykovedný časopis, 57, 2006, 1. – S. 13-31.

СЛОЖНЫЕ НАЗВАНИЯ ЛИЦ В СЛОВАЦКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Л.Т. Будникова, С.Ю. Мегела

Аннотация

В статье рассматриваются атрибутивные и агентивные именования лица в словацком и украинском языках, образованные словосложением. Выделяются модели образования таких названий. Словосложение является древним способом образования названий лица как в словацком, так и в украинском языках. В словацком языке словосложением образуются чаще атрибутивные названия лиц, а в украинском – агентивные.

Ключевые слова: агентивное название, атрибутивное название, словообразование, словообразовательная модель, словообразовательный суффикс.

COMPOSITE NAMES OF PERSONS IN SLOVAK AND UKRAINIAN LANGUAGES

L.T. Budnikova, S. J. Mehela

Summary

Nomina agentium and *nomina attributiva* of persons in Slovak and Ukrainian, formed by word-addition are presented in this article. Models of their forming are singled out too. Word-addition is an old method of forming of person names as in Slovak as in Ukrainian. Usually in Slovak nomina attributiva of persons are formed by word-addition, in Ukrainian – *nomina agentium*.

Key words: nomina attributiva, nomina agentium, word-addition, stem-addition, method of word-forming, complex name, wordformed model, wordformed suffix.

© Л.Т. Буднікова, © С.Ю. Мегела